

Rahela Jurković

Zagreb
rahela_jurkovic@yahoo.com

Nogomet kao sredstvo izgradnje socijalnog kapitala izbjeglica u Hrvatskoj*

Članak se temelji na rezultatima kulturnoantropološkog istraživanja provedenog od 2017. do 2020. godine, s ciljem rasvjetljenja važnosti koju nogomet ima za izbjeglice koje su u Hrvatsku došle posljednjih godina. Značenje nogometa za izbjeglice i socijalne veze koje kroz nogomet ostvaruju promatraju se kroz Bourdieuvu teoriju kulturnog i socijalnog kapitala. Istraživanje je pokazalo da nogomet predstavlja utjelovljeni oblik kulturnog kapitala, kao i značajno sredstvo izgradnje socijalnog kapitala izbjeglica. Igranje nogometa omogućava trenutke zaborava u situaciji izbjeglištva, ali i povezuje izbjeglice s društvom u koje su došli. Kroz nogomet ostvaruju socijalne veze koje ih čvršće vežu uz društvo primitka i koje im pomažu lakše ga shvatiti. Takve im socijalne veze pokazuju i načine na koje se mogu kretati u novoj sredini i u njoj napredovati.

Ključne riječi: kulturni kapital, socijalni kapital, nogomet, izbjeglice, Hrvatska

Football as Means of Building Social Capital of Refugees in Croatia

The article is based on the results of cultural-anthropological research conducted from 2017 to 2020 with the aim of shedding light into the meaning of football for the refugees that have arrived in Croatia in the last few years. The meaning of football for refugees and social connections they acquire through it are considered within the Bourdieu's theory of cultural and social capital. The research has indicated that football represents an embodied state of cultural capital as well as important means of building social capital of refugees that allows them not only to be active and enjoy moments of oblivion in the situation of refugeeness, but it also connects them with the society they arrived in as refugees. By playing football refugees make social connections that bring them closer to the receiving society, thus enabling them to understand it better. Such social connections also show refugees how they can move through the new society and make progress within it.

Key words: cultural capital, social capital, football, refugees, Croatia

* Rad je nastao u okviru projekta „Sport, diskriminacija i integracija. Sport kao medij društvene inkluzije i participacije“, sufinanciranog sredstvima Hrvatske zaklade za znanost (HRZZ IP-2018-01-2756), kao i projekta “Football and refugees: cultural anthropology of the Balkan corridor (2015-2019)”, sufinanciranog sredstvima *UEFA Research Grant Programme 2019/20*.

Uvod

„Bilo je pet sati poslijepodne, dosađivao sam se, tromo ležeći na krevetu, ne radeći ništa, zureći u strop. Netko je pokucao na vrata, ja sam to ignorirao, ali moj je cimer otvorio vrata kao da sam to htio. H., A., B. i M.¹ bili su na vratima odjeveni u nogometnu odjeću. H. je započeo razgovor s nekim psovkama (*jebote, jebiga...*), što je ovdje bilo kao da si rekao 'dobar dan', tražeći od nas da im se pridružimo u nogometu. Da nisam išao, B. i M. prisilili bi me da idem s njima, tako da nije bilo izbora, osim da idem. Nas petorica, i još J., bili smo dobra ekipa i zato smo uvijek voljeli biti zajedno.“ (Dawood, porijeklom iz Afganistana).

Ovaj je citat dio objave koju je mladić porijeklom iz Afganistana postavio na svom *Facebook* profilu u srpnju 2019., a odnosi se na njegova sjećanja na život u zagrebačkom prihvatilištu za tražitelje azila, tzv. Porinu². Autora teksta, tada dvadesetsedmogodišnjaka, kojemu dajem pseudonim Dawood³, upoznala sam na proljeće 2017. u Zagrebu kao tražitelja azila. U trenutku kada je tekst, čiji je dio citiran, objavio na svojoj *Facebook* stranici, nalazio se u Francuskoj već dulje od godine, kamo je otišao nakon što mu azil u Hrvatskoj nije odobren. Početkom 2020. porukom mi je javio da je u Francuskoj ostvario pravo na supsidijarnu zaštitu. Prema Zakonu o međunarodnoj i privremenoj zaštiti Republike Hrvatske (NN 70/15 i NN 127/17), koji slijedi direktive Europske unije, azil i supsidijarna zaštita dva su oblika međunarodne zaštite koja se može odobriti državljanima trećih zemalja ili osobama bez državljanstva koji „osnovano strahuju od proganjanja zbog svoje rase, vjere, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj skupini ili političkog mišljenja“ u svojim zemljama porijekla, kao i onima koji bi se povratkom u zemlju porijekla suočili sa „stvarnim rizikom trpljenja ozbiljne nepravde“. Bez obzira na oblik međunarodne zaštite koju traže ili dobivaju, u ovome radu koristim termin *izbjeglice*. S druge strane, iz perspektive društva u koje dolaze, društva primitka, to su „stranci koji kucaju na naša vrata“, kako piše Bauman (2016, 8). Kao pridošlicama, kultura zemlje u koju su došli nova je i nepoznata. Iako njihova integracija u društvo primitka započinje kada dođu u zemlju i zatraže azil, prema hrvatskome zakonodavstvu ona započinje tek kada ostvare status osobe pod međunarodnom zaštitom (više o tome: Jurković 2021). Čekajući da dobiju azil⁴, mnoge mogućnosti kao što su obrazovanje i rad⁵ na dulje vrijeme su im uskraćene, što znači da im je na

¹ U originalnom tekstu navedena su puna imena, no zbog zaštite identiteta osoba na koje se tekst odnosi, ovdje i dalje u radu, navode se samo prva slova imena. Autor citiranog teksta odobrio je njegovu objavu.

² Porin je bio ime hotela koji se prethodno nalazio u zgradi u kojoj je sada prihvatilište za tražitelja azila.

³ Pseudonimi su dani i svim kazivačima čiji se citati navode u nastavku rada.

⁴ Neki su kazivači na odobrenje azila čekali i dulje od 18 mjeseci.

⁵ Prema Zakonu o međunarodnoj i privremenoj zaštiti, pravo na osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje ima samo dijete tražitelj azila, dok se pravo na rad stječe po isteku 9 mjeseci od dana podnošenja zahtjeva za azilom, ukoliko o njemu nadležno ministarstvo još nije donijelo odluku.

raspolaganju puno slobodnog vremena, odnosno njihovo slobodno vrijeme je sve vrijeme koje imaju između buđenja, hranjenja i spavanja. Iz citata s početka ovoga uvodnog dijela, uočava se da su neke izbjeglice u Hrvatskoj čekajući azil svoje slobodno vrijeme kratili igrajući nogomet, dok je za većinu sudionika istraživanja nogomet bio jedina aktivnost koju su imali na raspolaganju dok su čekali na azil i bili smješteni u zagrebačkom prihvatilištu za tražitelje azila. Riječima jednog od kazivača:

„Kada sam bio u Porinu, nije bilo aktivnosti za muškarce. Posebno ne onih izvan kampa⁶. Dakle, nogomet je bio jedina stvar koju sam imao“ (Kadin, porijeklom iz Sirije).

Polazeći od Bourdieuove teorije kulturnog i socijalnog kapitala, u radu propitujem važnost koju nogomet ima za izbjeglice, kao i mogućnosti koje taj sport pruža za stvaranje socijalnih veza koje im mogu pomoći u integraciji u društvo primitka. Nakon teorijsko-konceptualnih polazišta, predstavljam metodologiju korištenu u istraživanju, a potom iznosim rezultate istraživanja kao i zaključna razmatranja.

Teorijsko-konceptualna polazišta

U pregledu znanstvene literature koji je objavila grupa znanstvenika koji se bave odnosom sporta i izbjeglištva (Spaaij et al. 2019), uočava se da, osim jednim radom (Jurković 2018), ova tema dosad nije bila predmetom objavljenih znanstvenih radova koji se bave nekim od zemalja jugoistočne Europe. Isti znanstvenici u svom pregledu ističu i da tek posljednjih nekoliko godina raste interes za istraživanja sporta kao načina integracije izbjeglica u društvo (Spaaij et al. 2019). Dok se sam koncept integracije smatra „vrlo spornim terminom“ (Dukic, McDonald & Spaaij 2017), Ramon Spaaij, znanstvenik koji se dulji niz godina bavi odnosom sporta i izbjeglištva, definira integraciju kao „sposobnost punog sudjelovanja u ekonomskim, socijalnim, kulturnim i političkim aktivnostima, istovremeno zadržavajući vlastiti kulturni identitet, kao i dvosmjerni proces 'kojim osobe koje su se doselile postaju dio socijalne, institucijske i kulturne strukture društva' [...], koji zahtijeva prilagodbu na obje strane, migranta i društva primitka“⁷ (Spaaij 2012, 1519). U ovom radu propitujem nogomet kao dio kulturnog kapitala izbjeglica, kao i drugim dijelom navedene definicije, točnije, na koji se način, kroz osobna iskustva igranja nogometa, odvija prilagodba izbjeglica u novo društvo i kako se to društvo primitka, odnosno njegovi članovi, prilagođavaju njima. Kao marker i sredstvo integracije, sport je u okviru slobodnih aktivnosti tek 2019. uvršten u indikatore integracije koji su se, na osnovu istraživanja provedenih u Engleskoj, pokazali bitnima za integraciju izbjeglica u društvo primitka. U tom novom integracijskom okviru koji se bazira na onome koji su razvili Ager i Strang (2004) navodi se da „slobodne aktivnosti mogu pomoći pojedincima naučiti više o

⁶ Kamp se ovdje i u daljnjem tekstu odnosi na prihvatilište za tražitelje azila.

⁷ Ovaj i svi daljnji citati iz literature na engleskom jeziku prijevod su autorice rada.

kulturi zemlje ili lokalnog područja te im mogu pružiti prilike za uspostavljanje socijalnih veza, prakticiranje jezičnih vještina i poboljšanje sveopćeg zdravlja i dobrobiti pojedinca“ (Ndofor-Tah et al. 2019, 38).

Uzimajući u obzir dosadašnja istraživanja o integraciji, ali i skepticizam koji se posljednjih godina javlja kada je riječ o samom konceptu i pristupu integraciji (usp. Schinkel 2018), u ovome radu rezultate dobivene istraživanjem provedenim u Hrvatskoj analiziram kroz teoriju Pierrea Bourdieua (1986) o oblicima kapitala. Prema Bourdieuu, u borbi za napredovanje na materijalnoj i statusnoj ljestvici, pojedinci se koriste ekonomskim, kulturnim i socijalnim kapitalom, pri čemu se ekonomski kapital „odmah i direktno može pretvoriti u novac“, dok je socijalni kapital „ukupnost aktualnih i potencijalnih resursa koje pojedinac može mobilizirati na temelju svog članstva u određenim organizacijama ili na temelju društvenih veza u koje je uključen“ (Bourdieu 1986, 243, 248). Za kulturni kapital Bourdieu tvrdi da može postojati u tri oblika: „*utjelovljenome* stanju, tj. obliku dugotrajnih dispozicija uma i tijela; *opredmećenome* stanju, u obliku kulturnih dobara (slika, knjiga, rječnika, instrumenata, strojeva itd.) [...]; te *institucionaliziranome* stanju, obliku opredmećenja koji je zaseban jer [...] pridaje sasvim originalna svojstva kulturnom kapitalu nego što se pretpostavlja da ima“ (Bourdieu 1986, 243). Kao primjer zadnje navedenog oblika kulturnog kapitala Bourdieu navodi obrazovne klasifikacije. Kao što su i Smith, Spaaij & McDonald (2018) utvrdili, pojam *utjelovljenoga* kulturnoga kapitala posebno je važan u kontekstu sporta i fizičke aktivnosti u istraživanjima migranata te je on predmetom razmatranja i ovoga rada. Ti autori ističu da suvremeni pristupi kulturnom kapitalu u prvi plan stavljaju sposobnost pojedinaca da akumuliraju i aktiviraju kulturni kapital (Bennett et al. 2009, citirano u Smith, Spaaij & McDonald 2018, 853). Akumulacija kulturnog kapitala u obliku njegova utjelovljenog stanja, prema Bourdieuu (1986, 283) pretpostavlja proces (*u-tjelovljenja*) koji zahtjeva rad i vrijeme koje ulaže pojedinac. Kulturni kapital u tom obliku je, stoga, vlasništvo pojedinca, i kako Bourdieu to slikovito objašnjava, poput zadobivanja mišićave fizionomije ili tamne boje kože, ne može ga netko drugi steći (ibid.). Rezultate propitivanja nogometa kao kulturnog kapitala za izbjeglice prikazujem kroz značenja koje taj sport ima za njih jer su se upravo kroz značenja nogometa otkrile te „dugotrajne dispozicije uma i tijela“ (Bourdieu 1986, 243) koje su kroz nogomet stekli kazivači.

Osim kulturnog, analiziram i aspekte socijalnog kapitala koje su izbjeglice obuhvaćene istraživanjem izgradile posredstvom nogometa. Uz prethodno navedenu definiciju socijalnog kapitala, Bourdieu je pojasnio da je i taj oblik kapitala „skup postojećih ili potencijalnih resursa vezanih uz posjedovanje trajne mreže više ili manje institucionaliziranih odnosa međusobnih poznanstava i priznavanja“ (1986, 286) te da „opseg socijalnog kapitala koji ima određeni subjekt [...] ovisi o veličini mreže veza koje on učinkovito može mobilizirati i o opsegu kapitala [...] koji posjeduje svatko od onih s kojima je on povezan“ (Bourdieu 1986, 249). Portes, koji je više od desetljeća nakon objave citiranog Bourdieuvog rada analizirao izvore i primjene teorije socijalnog kapitala, nazvao je tu Bourdieuvu analizu teorijski najrafiniranijom od svih onih koji su taj koncept uveli

u tada dominantne sociološke diskurse. On snagu Bourdieuova koncepta vidi u fokusu na koristima koje stječu pojedinci sudjelovanjem u grupama i namjernim konstruiranjem društvenosti (socijabilnosti) u cilju stvaranja tog resursa, socijalnog kapitala (Portes 1998, 3). Socijalni kapital, odnosno socijalne veze (Ager & Strang 2004) prepoznate su bitnima za integraciju izbjeglica te se u ovom radu rezultati istraživanja prikazuju i kroz analizu socijalnog kapitala koji, igrajući nogomet, izbjeglice u Hrvatskoj stječu.

Metodologija

Kulturnoantropološka kvalitativna istraživanja, provedena od 2017. do 2020. godine, obuhvatila su polustrukturirane intervjue i sudjelovanje s promatranjem nogometnih utakmica i događanja vezanih uz izbjeglice i nogomet. Polazeći od načela utemeljene teorije (Charmaz 2011), rad se fokusira na šire značenje koje igranje nogometa ima za izbjeglice, te načine kako im sudjelovanje u nogometu pomaže povezati se s društvom u koje su došli i ostvariti u njemu egzistenciju. Polustrukturirani intervjui s osam osoba provedeni su najvećim dijelom u Zagrebu, te u Lipiku. Sve su osobe ostvarile pravo na azil u Hrvatskoj, a s nekima od njih održano je i više intervjua. Intervjui su obuhvatili pitanja vezana uz njihovo sudjelovanje u nogometu kroz dulje razdoblje, kao i ono od trenutka dolaska u Hrvatsku. Intervjui su vođeni na hrvatskom, engleskom i francuskom jeziku bez jezičnih posrednika, dok su dva intervjua provedena na arapskom, uz pomoć prevoditelja. Sudjelovanje s promatranjem obuhvatilo je nogometne utakmice i neformalna druženja vezana uz Nogometni klub „Zagreb 041“ (više o Klubu: Jurković 2018), potom skupinu izbjeglica okupljenih oko Crvenog križa, kao i neformalnu skupinu igrača, među kojima i izbjeglice, koji su rekreacijski igrali nogomet. Osim toga, istraživanje je obuhvatilo i pomoć jednom kazivaču prilikom registracije u Hrvatski nogometni savez preko lokalnog nogometnog kluba.

Rezultati dobiveni istraživanjem predstavljeni su kroz poglavlja koja su proizašla nakon postupka analiziranja i kodiranja dobivenih podataka te pisanja i sortiranja bilješki (Thornberg & Charmaz 2014); jedno prikazuje značenja nogometa za izbjeglice, a drugo se referira na nogomet kao socijalni kapital izbjeglica.

Značenje nogometa za izbjeglice

Za razumijevanje odnosa nogometa i života u izbjeglištvu nužno je uzeti u obzir kontekst u kojemu su se kazivači, došavši u Hrvatsku kao izbjeglice, nalazili. Njega ilustrira nastavak Dawoodove objave na *Facebooku* citirane u uvodu, koji opisuje uvjete u kojima su igrali nogomet i povratak s nogometne utakmice u prihvatilište za tražitelje azila:

„Jedino mjesto koje smo imali za igranje nogometa bilo je 10 minuta udaljeno od našeg mjesta. Igrašte je bilo školsko i ponekad smo tamo

igrali. Bezvoljno sam sišao s kreveta i spremio se. Kada smo stigli, učenici su tamo već igrali nogomet i morali smo čekati da završe. Neki od prijatelja vratili su se u kamp, a mi ostali nastavili smo čekati i nakon otprilike sat vremena imali smo teren. Zagrijali smo se i složili ekipe između nas. Igrali smo četrdesetak minuta i igra se upravo zagrijala kada je netko izvana povikao: '7 je sati i večera u kampu uskoro završava, idemo! *Ooh, Scheiße*⁸, moramo se vratiti'. Svi smo trčali natrag u kuhinju kampa Porin i stajali u redu kako bismo dobili svoju večeru, ali ovaj put red nije bio tako velik. Gledali smo neukusnu rižu na plastičnim tanjurima, kao obično, koju ne biste jeli osim ako niste previše gladni, ali nije bilo izbora. Pokupili smo je sa stola za posluživanje i odlučili je pojesti kasnije u našim sobama, ali nas je zaustavio zaštitar i rekao nam: 'Nije vam dozvoljeno hranu iznositi izvan kuhinje, pojedite je ovdje'. Moji su mu prijatelji odgovorili da dolazimo s nogometne utakmice, smrdljivi, znojni i umorni, da ne možemo sada jesti, no od toga nije bilo koristi. [...] Vratio sam se u sobu, uzrujan, ljut, gladan, a osim toga sam morao tolerirati buku koju je pravila grupa nestašne djece pred mojim vratima, kao i vikanje, svađanje i glasnu glazbu ljudi sve do dva ujutro. Osim toga, morao sam slušati svog cimera kako psuje Boga, život, religiju, sve i svašta. Da bih ga se riješio, napustio sam svoju sobu i otišao do Wi-Fi hodnika, mjesta punog ljudi, dima i glasnosti. Začudo, ovoga puta tamo nije bilo puno ljudi. Sretno sam sjeo i uzeo svoj telefon iz džepa kada je momak pored mene rekao: '*Habibi NO Wi-Fi*'. Da, pristup internetu bio je u prekidu...! Da, to je bilo pravo *scheiße*. Osjećao sam se kao da sam prosjak, kriminalac, tretirali su me kao što se tretiraju kriminalci i uz to sam na neki način molio za sve, čak i za komad kruha. Nema ponosa i nema časti, osuđeni ste to tolerirati. Usput, ne čekajte sutrašnji doručak, to će biti *pašteta*, koju ne biste jeli da ne živite u Porinu" (Dawood, porijeklom iz Afganistana).

Dawood, kao i drugi sudionici istraživanja, igrali su nogomet na način da su se sami organizirali, sami našli mjesto gdje su ga mogli igrati, a nakon igranja vraćali bi se u prihvatilište za tražitelje azila gdje im hrana nije bila dostupna u količini koju bi htjeli niti su oko sebe imali uvjete koji se u današnje doba smatraju standardnima. U takvim okolnostima života, prema riječima drugog kazivača, nogomet predstavlja:

„...trenutak kada sve zaboraviš, trenutak kada izađeš iz onoga što jesi na neko vrijeme i onda se opet vratiš. On ti daje tih nekoliko trenutaka kada sve negdje ostaviš i odeš na neko drugo mjesto, gdje neko vrijeme uživaš, i onda se vratiš nazad. Nogomet mi daje zaborav. Problemi će ostati, ali nogomet za mene znači nešto što volim igrati i

⁸ Prije dolaska u Hrvatsku, Dawood je, kao i njegovi suigrači nogometa, nekoliko mjeseci proveo u Austriji gdje je pokušao dobiti azil. Dok je čekao na odluku o azilu, učio je njemački, što objašnjava korištenje njemačkog izraza u tekstu. Više o transferima tražitelja azila iz Austrije u Hrvatsku, vidi Jurković, 2021.

onda zaboravim na sve drugo. To su trenuci radosti, a kada uživaš, ne misliš na svoje probleme. I kada dođeš nazad, bolje si raspoložen, možeš bolje jesti, u boljoj si formi. Nogomet pomaže na mnoge načine. Dobar je za sve, to je sport“ (Kadin, porijeklom iz Sirije).

Boraveći u centru za tražitelje azila, dvojica kazivača su, neovisno jedan od drugoga i u rasponu od nekoliko godina, ne samo igrali, već i poticali druge da igraju nogomet. Prema riječima jednog od njih: „U nogometu se nismo osjećali kao tražitelji azila već samo kao igrači koji se bave sportom sasvim prirodno, kao svi ostali“, dodajući i: „Kada smo počeli igrati, nije bilo važno otkuda je tko, koje je vjeroispovijesti“ (Sylvester, porijeklom iz Nigerije).

Trojica kazivača igrala su nogomet u okviru neformalne skupine rekreacijskih igrača, sastavljene od muškaraca koji su se upoznali upravo zbog igranja nogometa, na osnovu usmene predaje da postoji grupa koju vodi muškarac porijeklom iz Sirije koji dulje od 30 godina živi u Hrvatskoj, oženjen Hrvaticom. Ta je skupina igrala nogomet obično subotom popodne. Prvo sam ih zatekla na otvorenome betonskom igralištu u jednom od zagrebačkih kvartova u jugoistočnom dijelu grada, a tijekom zime igrali su na zatvorenom terenu koji su iznajmljivali u istom dijelu grada. Na tim rekreacijskim utakmicama bilo je dvadesetak muškaraca u dobi od 17 do 60 godina. Promatrajući nekoliko njihovih utakmica, uočila sam sklad igre koju su uz uobičajeno trčanje za loptom, davanje i branjenje golova, pratili i naizmjenični uzvici i komentari na arapskom i hrvatskom jeziku. Bio je to nogomet upravo onakav kakvim je igru opisao Huizinga: kao slobodno djelovanje koje je „izvan običnog života“ i koje „usprkos tomu može igrača potpuno zaokupiti, uz koje nije vezan nikakav materijalni probitak a niti se njime stječe ikakva korist, koje protječe u vlastitom i određenom vremenu i prostoru, koje se odvija po određenim pravilima i oživotvoruje društvene veze“ (1992, 19). Ta je skupina postala ključna za kazivače koji su joj pripadali jer su putem nje ostvarivali poznanstva koja su im pomagala u drugim aspektima njihova života u Hrvatskoj, što će biti predstavljeno u sljedećem poglavlju.

Od ostalih značenja koje nogomet ima za kazivače ističe se njegova dobrobit za tijelo i duh: „Kada ne treniram, dobijem trbuh, a kada treniram, u formi sam“ (Basam, porijeklom iz Sirije); „Nogomet pokreće sve u tvom tijelu, a za duh je to kao hrana za mozak. On također i otvara um, aktivira ga jer trebaš biti koncentriran i brz, oštar.“ (Tarek, porijeklom iz Sirije); „Nogomet je način da se raspoložiš i da uživaš“ (Musa, porijeklom iz Afganistana); „Mijenja tvoje raspoloženje i pomaže ti upoznati ljude“ (Bahir, porijeklom iz Sirije). Osim toga, kazivači ističu i privlačnost nogometa koja je u tome da je to „najpoznatiji sport na svijetu i zato je tako popularan“ (Tarek, porijeklom iz Sirije).

Nogomet je za većinu kazivača bio kulturni kapital koji su sa sobom donijeli iz svoje zemlje porijekla: počeli su igrati nogomet u dobi između pet i deset godina. Samo je jedan sugovornik prvi puta zaigrao nogomet tek kada je došao u Hrvatsku, u dobi od šesnaest godina. Prije toga igrao je kriket, no dolaskom u Hrvatsku dogodila se promjena: „Nogomet mi je sada važniji od kriketa. Prvo kuća [mислеći na roditelje, koji nisu u Hrvatskoj, op.a.], onda nogomet, pa prijatelji, pa

škola“ (Musa, porijeklom iz Afganistana). Nogomet je za njega bio i izvor sreće, a objasnio je to ovim riječima: „Najbolji osjećaj je kada ti ili netko od tvojih prijatelja zabijete gol i pobijedite i budeš sretan jer ste pobijedili. U posljednjoj utakmici ja sam zabio drugi gol. Bilo je dosta gledatelja. Svi su bili sretni. Jučer je bila utakmica, a danas sam još uvijek sretan jer mi je to prvi gol u Lipiku.“ Taj aspekt sreće naglasio je i drugi kazivač ovim riječima: „Lijepo je kada pobijediš, osjećaš se sretno“ (Bahir, porijeklom iz Sirije).

Kazivači su u zemljama u kojima su rođeni ili odrasli igrali nogomet u školskim timovima, ali i izvan škole. Znali bi od odjeće napraviti loptu i tako igrati nogomet u kratkim pauzama za vrijeme škole. Neki su nastavili igrati i na fakultetu koji su započeli u zemlji porijekla. Jedan od kazivača istaknuo je da voli nogomet jer zahtijeva naporan rad. Osim toga, prisjetio se i kako mu je, kada je imao četrnaest godina, u Afganistanu nogomet bio i izazov kojega će se uvijek sjećati. Htio je igrati nogomet blizu svoje kuće, zajedno s ostalim dječacima, no oni ga nisu prihvatili jer nije bio dobar igrač.

„Rekli su mi: ‘Ne možeš, ne igraј s nama’. Nakon toga sam mislio: ‘Ne, ne, nikad neću odustati’. [...] Trenirao sam dva ili tri mjeseca i nakon toga sam sa svojim timom pobijedio. Ta je noć bila najbolja noć moga života. Tim je pobijedio zbog mene, zbog napornoga rada [...] Te sam noći shvatio: za sve je potreban naporan rad“ (Asadi, porijeklom iz Afganistana).

Za njega je nogomet i „više od svega, to nitko ne može shvatiti. Ne mogu naći nešto drugo što bi mi značilo kao nogomet“. Dodao je i kada bi ga netko želio odvojiti od nogometa, nogomet bi bio važniji od te osobe. Zbog loše političke situacije u Afganistanu, dok je još živio tamo, otac mu je zabranio igrati nogomet, no on bi se navečer iskradao iz sobe i odlazio ga igrati. Rekao je da za njega nogomet ne znači samo igru već i život, što mu nije bilo lako objasniti riječima. Jednostavno ga je volio. Pomagao mu je i u izbjeglištvu; zbog nogometa je bio u dobroj formi i mogao je brzo trčati kada je trebalo bježati dok je bio na području Irana, na putu za Tursku, što njegovi prijatelji, u zbjeгу kao i on, nisu mogli. Dodao je da ga je nogomet naučio da nikada ne odustaje, na što se opet prisjetio kako je bio obeshrabren u igranju nogometa, no putem njega pokazao je drugima da može pobijediti. U nogometu se i ozljeđивao, a o tome je mislio na ovaj način: „Ako nema boli, nema ni budućnosti. Ne možeš biti dobar nogometaš ako ne trpiš i bol.“ Nogomet je nazvao i svojim prvim učiteljem. Razliku između učenja koje dobivaš od profesora i onoga koje ti daje nogomet objasnio je ovako:

„Profesor će te učiti predmete koje imaš u školi, a nogomet me je naučio životu, kako mogu učiniti nešto ako želim. Zašto volim probleme? Zbog nogometa, jer mislim da su problemi kao i igra, puno vremena ti potroše, ali jednog dana ćeš biti dobar igrač. Takav je i život. A nogomet me je tome naučio“ (Asadi, porijeklom iz Afganistana).

U kontekstu propitivanja integracijskih teorija, istraživanje je pokazalo i da postoje barijere na putu ka tome da se nogomet, kao kulturni kapital koji su sa sobom donijeli, koristi u društvu primitka. Te je prepreke naveo prethodni kazivač

Asadi koji se nakon dolaska u Hrvatsku kao izbjeglica želio pridružiti nogometnim klubovima u Zagrebu. Jedan od tih klubova prvo ga je odbio, a poslije ga tražio da s njima igra, no on je tada odbio njih jer je započeo školovanje i nije imao vremena igrati nogomet za klub koji se natječe u jednoj od službenih liga. Za drugi nogometni klub koji je kao jedan od ciljeva postavio integraciju izbjeglica, kazivač je rekao da se s takvim klubom ne može napredovati jer igraju nogomet „kao da nogomet nije za novac. Nogomet je za novac“. Tražeći od njega da pojasni je li htio igrati s njima nogomet i biti plaćen za to, rekao je da nije na to mislio jer on ionako nije igrao nogomet profesionalno, već mu je to bio hobi. Radilo se o tome da se nije slagao sa stavovima toga kluba. Osim toga:

„Vidio sam ih. Znaš, mi sve vidimo. Ako stvarno žele igrati, zašto onda nemaju mlađe igrače? Samo misle na starije igrače. Koji od njih ima 18 ili 20 godina? Svi su stariji. [...] Osim toga, nije mi se svidio njihov kapetan. Jako je sebičan. Prvi puta kada sam ga pitao da želim s njima trenirati, rekao mi je da mogu, ali za godinu dana. Tko si ti da mi to kažeš? Pitao sam ga: ‘Zašto? Jesi vidio kako igram nogomet? Prvo provjeri. Ako ne igram dobro, reci mi da se mogu javiti za deset godina’“ (Asadi, porijeklom iz Afganistana).

I drugi su ga klubovi odbili, govoreći mu da im se javi kada dobije „papire“ (mислеći na azil). To ga je potaknulo da pokaže kako oni, izbjeglice, mogu igrati. Jer, prema njemu, „nogomet je najbolji način da izbjeglice pokažu da nešto mogu“. Drugim riječima, to je kulturni kapital izbjeglice kojega oni iz društva primitka lako mogu razumjeti. Budući da je u Hrvatsku došao kao maloljetni tražitelj azila (u dobi od 17 godina), pohađao je tada jednu zagrebačku srednju školu, no druge izbjeglice, nekoliko godina starije od njega, koje su kao i on čekale na azil, nisu to mogle. Asadi je za njih htio organizirati nogomet, a kada je tim izbjeglica koji je okupio pobijedio ekipu Crvenog križa, ta je organizacija odlučila poduprijeti ih, iznajmivši im prostor gdje su jednom tjedno mogli igrati mali nogomet. Životnu strategiju o neodustajanju i ustrajnosti koju je, kako je rekao, naučio putem nogometa dok je još bio dijete, nastavio je koristiti i tada, dok je čekao da dobije azil u Hrvatskoj. Okupio je oko sebe tim mladića iz prihvatilišta za tražitelje azila, njih devetero, i uz pokroviteljstvo Crvenog križa igrali su nogomet. Rekao je:

„Ono što sam naučio od tih momaka, drugih izbjeglica, je da nikad ne odustanem i da se treba truditi. Ti su dečki bili lijeni, ali sam ih uvijek pozivao [na igranje nogometa, op.a.] i pomalo su me prihvaćali. Zato kažem da sam naučio da nikada ne treba odustati.“ (Asadi, porijeklom iz Afganistana).

Igrajući s njima nogomet, jednom je prilikom ukazao i na probleme s kojima se suočavaju tražitelji azila, a to je da se njihove potrebe za prikladnom odjećom u kojoj bi igrali nogomet minoriziraju i smatraju „luksuzom“. Stoga je na jednom nogometnom turniru na kojemu je ekipa tražitelja azila igrala protiv ekipe volontera iz Crvenog križa na teren izašao bos, bez tenisica, kako bi ukazao na činjenicu da nemaju zadovoljavajuću sportsku opremu, bez obzira što igraju pod pokroviteljstvom te međunarodne organizacije. Tim činom uznemirio je njezine zaposlenike, kako je objasnio, koji su se brinuli o tome što će reći njihovi nadležni

kada ga vide bosog na igralištu. No tim je postupkom ostvario određeni efekt te doveo do rješavanja problema – dva dana nakon tog događaja, svi tražitelji azila koji su igrali nogomet dobili su nove tenisice. Osim toga, „aktivističke“ kvalitete ovoga kazivača polučile su i druge uspjehe. Tako je primjerice sa zaposlenima u kuhinji centra za tražitelje azila dogovorio da oni koji igraju nogomet mogu dobiti i više od jednog obroka. To ujedno ukazuje i na značajke hrvatske kulture, gdje, ako imate određene socijalne vještine, možete dobiti i nešto izvan onoga što je propisano, dok drugi, kao što se vidi iz Dawoodovog citata s početka poglavlja, u tome ne uspijevaju.

Asadi, koji je okupio druge izbjeglice oko nogometa, nastavio je isto činiti i nakon što je dobio azil u Hrvatskoj te potom počeo i raditi kao prevoditelj za izbjeglice. Igrao je nogomet i s djecom izbjeglicama te rekao da je nastavio učiti kroz nogomet:

„Naučio sam od djece kako igrati opušteno. Nisam ih htio pobijediti, tako da sam igrao polako i strpljivo. Sada isto radim i sa starijima, igram tako, vrlo opušteno. Kada to radite, fokusirani ste. Naučio sam isto tako da me nije briga igram li protiv starijih ili mlađih od sebe. Prije bih igrao jače, jako sam se trudio. No ponekad je bolje djelovati pametnije nego jače.“ (Asadi, porijeklom iz Afganistana).

Provedeno istraživanje pokazalo je i da kazivači uočavaju razlike između kulturnog kapitala koji se manifestira kroz nogomet u europskim i onoga koji se kroz isti taj sport manifestira u arapskim zemljama. Jedan je kazivač o razlici između igranja nogometa u Siriji i Hrvatskoj rekao ovo:

„Nogomet je nogomet i sve dok ne govorimo o profesionalnom nogometu, on je svagdje isti. Možda, dok smo živjeli na selu, ljudi su bili aktivniji, možda i zato jer su ljudi sa sela navikli na fizički rad i u boljoj su fizičkoj formi, tako da aktivnije igraju nogomet. Bolji su u smislu fizičke spremnosti, ali ne i u smislu taktike. Mogu dobro trčati, ali nedostaju im nogometne vještine. U Austriji⁹ i Hrvatskoj ljudi su vještiji u nogometnim taktikama“ (Kadin, porijeklom iz Sirije).

Razlike u igranju nogometa u arapskim i europskim zemljama na sličan način objasnili su i drugi kazivači. Riječima jednog od njih:

„Ovdje se više drže pravila igre, dok je u arapskim zemljama manje discipline, motiviraniji su, brži, više je entuzijazma, više osjećaja. Ovdje su organiziraniji i više je taktike, postoji i vizija. U Siriji su slobodniji, brži. Arapi su motiviraniji za nogomet nego što su to ljudi ovdje, a i ulažu više osjećaja u nogomet“ (Tarek, porijeklom iz Sirije).

Kazivanja sugovornika pokazuju da igranje nogometa ne predstavlja samo igru i zabavu, već i sredstvo učenja o ljudima, životu općenito i novoj kulturi u koju dolaze izbjeglice, ali i alat kojim se utječe na druge. U tom su smislu važne njegove

⁹ Vidi prethodnu fusnotu.

značajke sredstva izgradnje socijalnog kapitala koje, kroz rezultate istraživanja, predstavljam u sljedećem poglavlju.

Nogomet kao sredstvo izgradnje socijalnog kapitala

Socijalni kapital koji je istovjetan socijalnoj moći (Bourdieu 1986, 243) ovisi o poznavanjima i vezama koje posjeduju pojedinci. U slučaju osoba koje su kao izbjeglice uglavnom sami došli u za njih novo i nepoznato društvo, cilj istraživanja bio je propitati kakve su veze oni ostvarivali kroz nogomet. Svi su kazivači rekli da su kroz nogomet upoznali nove prijatelje. To su bile druge izbjeglice, porijeklom iz njihove ili neke druge zemlje, ili pak suigrači iz Hrvatske. Jedan je kazivač objasnio stvaranje socijalnog kapitala kroz nogomet na ovaj način:

„Kada igraš, nalaziš prijatelje iz novih zemalja, učiš više o njihovim zemljama, kulturama, religiji. Kroz nogomet puno naučiš i isto tako oni uče od tebe. Postaju tvoji prijatelji. Svaka zemlja ima neke talente za nogomet. Afganistanci su fizički jači od Iranaca, ali Iranci imaju bolje trikove u nogometu od Afganistanaca. Afganistanci mogu od Iranaca učiti o nogometu, naučiti trikove. S vremenom, vidiš da radiš iste trikove kao i dečki od kojih učiš. To mi se puno puta dogodilo. Gledao sam snimke na TV-u ili internetu i poslije sam slučajno i ja radio ono što sam gledao. Ako ih pokušavaš napraviti, fokusirat ćeš se na taj trik, samo ćeš se na njega fokusirati i na sve drugo ćeš zaboraviti. No ako dopustiš slobodu svom umu, tek onda ćeš uspjeti napraviti trik. [...] Sa svime je tako“ (Asadi, porijeklom iz Afganistana).

Ovaj je dio polustrukturiranog intervjua, koji počinje kazivanjem o socijalnoj mreži koja se isprepleće oko nogometa, a potom se kazivač referira na učenje o nogometnim trikovima, u cijelosti iznesen jer pokazuje povezivanje socijalne komponente nogometa s onom koja omogućuje igraču učenje novih trikova kako bi u igri, u interakciji s drugima, bio što bolji. Isti je kazivač rekao da je u Hrvatskoj igrajući nogomet stekao prijatelje i učio o hrvatskoj kulturi. Na pitanje da pojasni što je naučio o kulturi, jedan drugi kazivač rekao je sljedeće:

„Neki idu poslije utakmica piti, drugi idu van.“ Pojasnio je da u njegovoj državi porijekla ljudi ne smiju piti, ali skrivečki to rade dok „ovdje [mислеći na Hrvatsku, op.a.] sve je to otvoreno“ (Musa, porijeklom iz Afganistana).

Socijalne mreže koje su nastale posredstvom nogometa bile su, s jedne strane, razlog za neke kazivače da odluče ostati u Hrvatskoj, a s druge strane način dolaženja do informacija može li se u ovoj zemlji opstati i ostvariti egzistencijalna dimenzija integracije (Jurković 2021, 199–200). Jedan kazivač o tome je rekao:

„Kada sam došao u Hrvatsku, htio sam ići u druge zemlje, no kada sam počeo igrati nogomet, zaboravio sam na svoje probleme. Nogomet me je učinio jačim u odluci da ostanem tu dulje i čekam na dokumente. Jer, igrao sam nogomet, imao sam svoj tim, postajao sam

bolji u nogometu. Da sam ostajao u sobi, mislio bih o odlasku u drugu zemlju, o svojoj budućnosti. Ali kada igram nogomet, moj se um mijenja – mogu čekati, imam svoj tim, učim jezik, imam nove prijatelje, učim o zemlji. Zato me nogomet spriječio od odlaska u druge zemlje“ (Asadi, porijeklom iz Afganistana).

Ovo kazivanje pokazuje kako nogomet može biti dobar način početka integracije izbjeglica u društvo u koje su došli, što pokazuju i prethodna istraživanja u europskim (Waardenburg et al. 2018; Stone 2018) i drugim zemljama (Nathan et al. 2013; Baker-Lewton et al. 2017).

Važnost socijalnog kapitala kojega izbjeglice izgrađuju kroz nogomet objašnjavaju riječi još jednog kazivača:

„Puno novih osoba upoznao sam kroz nogomet. Prijatelje iz Sirije, Turske, Maroka, Palestine, Egipta. One koji su tu došli kao izbjeglice. Upoznao sam i druge, one čiji su očevi iz Sirije i Libije, a majke iz Hrvatske. Svake subote nas 10–15 igramo nogomet. Odnosi koji se stvaraju kroz nogomet su ljepši. Igramo dobro čak i ako ne znamo jedni druge. Uvijek je lijepo steći prijatelje kroz nogomet. I volimo one koji igraju dobro. T. je iz Sirije i ponekad izlazimo zajedno. Upoznali smo se preko nogometa. Igrali smo zajedno, onda smo se vidjeli u kampu i postupno postali prijatelji. Neke dečke upoznao sam isključivo preko nogometa [...]. Igramo uz zabavu, lijepo, ne ljutimo se kada gubimo. M. i njegov sin čine puno stvari. Pomažu nam naći posao, obavještavaju nas kada počinje neki tečaj hrvatskoga, prevode nam dokumente, ukazuju gdje treba što obaviti, kako se prijaviti na posao, nazvat će za nas kada trebamo unajmiti stan“ (Kadin, porijeklom iz Sirije).

U toj neformalnoj skupini rekreacijskih nogometaša izbjeglicama rado pomažu drugi suigrači koji bolje poznaju hrvatsku kulturu. Prethodni kazivač dalje je pojasnio:

„Kada sam prvi puta došao ovdje, nisam razumio jezik. Tako sam s njima razgovarao prije utakmice i na kraju utakmice. Pitali smo ih [referira se i na druge izbjeglice koje su igrale nogomet u toj grupi, op.a.] za pravila i zakone u Hrvatskoj jer ništa nismo znali. 5–10 minuta prije utakmice i 5–10 minuta poslije utakmice razgovarali bismo s njima i tako smo učili. Također i tijekom igre: *pazi, leđa, pusti, pusti* – pitali bismo ih značenja tih riječi. [...] Nismo bili u dodiru s lokalnim ljudima kada smo bili u kampu, tako da je to bilo prvo mjesto gdje smo učili o kulturi i ljudima ovdje. U kampu nas je bilo jako puno, a ja nisam bio osoba koja je puno izlazila van, većinu vremena proveo sam u sobi dok sam čekao na azil, jednu godinu. Jedini izlazak van za mene je bila subota i nogomet.“

Na nogometu je učio od ljudi koji su s njim igrali, a koji su već neko vrijeme živjeli u Hrvatskoj:

„Došli su kao stranci, a sada su situirani. Oni su nam poput uzora. Neki su doktori, drugi direktori. Dva do tri sata sam tamo igrao i

shvatio sam iz razgovora da su prevoditelji, odvjetnici. Pitao sam ih: ‘Ako naporno radim, hoću li uspjeti?’ Rekli su mi da hoću. Pitao sam: ‘Što ste studirali?’ Dobio sam mnoge odgovore na pitanja koja sam imao i informacije koje su mi korisne za moju budućnost. Jer ne možeš takva pitanja pitati ljude koje srećeš na ulici. Ili, ako si trebao odvjetnika, trebao si dogovoriti sastanak, a ovdje si ga mogao direktno pitati. To me je na neki način ohrabrilo da ostanem ovdje“ (Kadin, porijeklom iz Sirije).

Posljednje kazivanje ukazuje na moć koju nogomet ima, a ona je u tome što se posredstvom nogometa stvara okruženje u kojemu se susreću oni koji tek žele nešto postići u društvu primitka i oni koji su u tom društvu već uspjeli. I ostali kazivači isticali su važnost socijalnih veza koje su stvarali kroz nogomet zbog same činjenice, kako je jedan od njih naveo, da „nogomet nije za pojedince, on je za grupe“ (Bahir, porijeklom iz Sirije), dodajući kako je kroz nogomet upoznao nove ljude s kojima bi lako započeo komunikaciju jer ju je nogomet učinio prirodnom. Nogomet tako može biti sredstvo upoznavanja onih koji već posjeduju socijalni kapital u društvu i koji su spremni svoje znanje i iskustvo dijeliti s drugima čiji životi na taj način mogu postati bolji. Igrajući nogomet pojedinac proširuje opseg svojega socijalnog kapitala (usp. Bourdieu 1986, 249).

Kazivač koji je igrao u lokalnom nogometnom klubu u manjem gradu, Lipiku, upoznao je, kada je tamo počeo igrati nogomet u dobi od 16 godina, nove prijatelje koji su ga dobro prihvatili, učili ga kako igrati (jer prije dolaska u Hrvatsku nije igrao nogomet), što je dovelo do toga, kako je rekao, da „sada imam i previše prijatelja“ (Musa, porijeklom iz Afganistana). Drugi kazivač, Sirijac Tarek, koji je nogomet igrao u spomenutoj neformalnoj rekreacijskoj skupini, izjavio je da osjeća da postoji bratstvo među igračima, također navodeći kako mu oni koji su situirani u hrvatskom društvu pomažu snalaziti se u njemu, prevode mu dokumente, idu s njim kod doktora i slično. Taj je kazivač dodao i da nogomet povezuje ljude i da je to društvena igra namijenjena svima – „nogomet je za sve“, rekao je.¹⁰

Zaključna razmatranja

U radu su prikazana značenja koja nogomet kao kulturni kapital ima za izbjeglice koje su došle u Hrvatsku, za njih novo društvo. Nogomet nije samo fizička aktivnost koja im pomaže da se odmaknu od stvarnosti koju (često) žele zaboraviti, već je i način učenja i prilagođavanja novoj kulturi. Nogomet služi i kao sredstvo izgradnje socijalnih veza s drugim članovima društva, a socijalni kapital izgrađen u interakciji s drugima, posebno onima koji su u društvu primitka već etablirani, poslužio je i kao element u odlučivanju hoće li netko tko je u Hrvatsku došao kao izbjeglica napustiti zemlju ili u njoj ostati. U tom aspektu, rezultati istraživanja mogu poslužiti kao podloga za izradu programa o integraciji kroz sport,

¹⁰ Engleski: *football is for all*, što je i jedan od slogana Međunarodne nogometne federacije (FIFA-e).

uz napomenu da je u regiji jugoistočne Europe nužno prvo osvijestiti značaj koji sport, konkretno rekreativni nogomet, ima za život onih koji se nalaze u izbjeglištvu te potencijal koji nogomet predstavlja za njihovu integraciju u društvo primitka. Pri tome ističem važnost uključenja žena izbjeglica u nogomet koje istraživanje nije obuhvatilo jer takvih žena u Hrvatskoj u vrijeme obuhvaćeno istraživanjem nije bilo.¹¹ Međutim, potrebno je i propitati sam koncept integracije jer on polazi od slike društva u koje se izbjeglica treba integrirati, društva koje je zamišljeno kao „savršeno i čisto područje bez problema“ (Schinkel 2018, 5), dok je sama mjerenja (indikatore) integracije potrebno dekonstruirati jer se „ono u što se ljudi trebaju integrirati nikada ne propituje i smatra se konstantnim i potpuno neizmijenjenim prisustvom onih koji se u to trebaju 'integrirati'“ (Schinkel 2018, 7). U ovome radu potrebu za takvim propitivanjem i to ne samo koncepta integracije, već i načina na koje tretiramo, parafrazirajući Bauman (2016, 8), one koji su pokucali na naša vrata u potrazi za azilom, prikazuje primjer kazivača koji, koristeći nogomet kao kulturni kapital s kojim je došao u novo društvo te naučivši kroz kratko vrijeme nešto o novoj kulturi, koristi upravo svoj kulturni kapital kao alat za ukazivanje na ono što u tom društvu primitka nije dobro, a to je odnos prema izbjeglicama. To je trenutak kada kazivač izlazi bosonog na nogometni teren, pred širim auditorijem, pokazujući tim činom da izbjeglicama nije pružena adekvatna obuća za igranje nogometa. Odgovor koji je na to uslijedio jasno je pokazao da to društvo primitka nije toliko siromašno koliko je nezainteresirano za probleme izbjeglica koji žive u istom gradu kao i on i njegovi suigrači. S druge strane, izjava istog kazivača da je nogomet „najbolji način da izbjeglice pokažu da nešto mogu“ ukazuje na interkulturno transferabilne značajke nogometa koje ga mogu činiti sredstvom olakšanja suživota onih koji su novopridošli i onih koji su već etablirani u nekom društvu.

Izvori

Zakon o međunarodnoj i privremenoj zaštiti Republike Hrvatske. Narodne novine (NN) 70/15 i NN 127/17.

Literatura

Ager, Alastair & Alison Strang. 2004. *Indicators of Integration: Final Report*. London: Homme Office.

Baker-Lewton, Alison, Christopher Sonn, David Nyuol Vincent & Fletcher Curnow. 2017. “‘I haven’t lost hope of reaching out...’: exposing racism in sport by elevating counternarratives”. *International Journal of Inclusive Education* 21 (11):1097–1112.

¹¹ Istraživanja koja sam provela u drugim zemljama jugoistočne Europe, u okviru projekta sufinanciranog sredstvima iz UEFA-inog Istraživačkog programa, pokazala su da samo u Grčkoj postoje skupine žena izbjeglica koje igraju nogomet zahvaljujući lokalnim organizacijama koje su pokrenule takve inicijative.

- Bauman, Zygmunt. 2016. *Strangers at Our Door*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre. 1986. "The forms of capital". U *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Ed. John Richardson, 241–258. New York: Greenwood Press.
- Charmaz, Kathy. 2011. *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London – Thousand Oaks – New Delhi – Singapore: Sage Publications.
- Dukic, Darko, Brent McDonald & Ramon Spaaij. 2017. „Being Able to Play: Experiences of Social Inclusion and Exclusion Within a Football Team of People Seeking Asylum“. *Sport for Social Inclusion: Questioning Policy, Practice and Research* 5:101–110.
- Huizinga, Johan. 1992. *Homo Ludens. O podrijetlu kulture u igri*. Zagreb: Naprijed.
- Jurković, Rahela. 2018. „Migranti i sport: nogomet kao prostor integracije uzbjeglica u Hrvatskoj.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 66 (3): 477–491.
- Jurković, Rahela. 2021. *Integracija azilanata u hrvatsko društvo: kulturnoantropološka studija*. Zagreb: Asesor.
- Nathan, Sally, Lynn Kemp, Anne Bunde-Birouste, Julie MacKenzie, Clifton Evers & Tun Aung Shwe. 2013. "“We wouldn't of made friends if we didn't come to Football United’: the impacts of a football program on young people’s peer, prosocial and cross-cultural relationships”. *BMC Public Health* 13: 1–16.
- Ndorf-Tah Carolyne, Alison Strang, Jenny Phillimore, Linda Morrice, Lucy Michael, Patrick Wood & Jon Simmons. 2019. *Home Office Indicators of Integration framework 2019*. London: Home Office.
https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/835573/home-office-indicators-of-integration-framework-2019-horr109.pdf (pristupljeno 20. studenog 2020).
- Portes, Alejandro. 1998. "Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology". *Annual Review of Sociology* 24 (1) 1–24.
<https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.soc.24.1.1> (pristupljeno 20. svibnja 2019).
- Schinkel, Willem. 2018. "Against ‘immigrant integration’: for an end to neocolonial knowledge production". *Comparative Migration Studies* 6 (31).
<https://comparativemigrationstudies.springeropen.com/articles/10.1186/s40878-018-0095-1> (pristupljeno 25. srpnja 2021).
- Smith, Robyn, Ramon Spaaij & Brent McDonald. 2018. "Migrant Integration and Cultural Capital in the Context of Sport and Physical Activity: a Systematic Review". *Journal of International Migration and Integration* 20: 851–868.
<https://link.springer.com/article/10.1007/s12134-018-0634-5> (pristupljeno 7. veljače 2020).

- Spaaij, Ramon. 2012. “Beyond the playing field: Experiences of sport, social capital, and integration among Somalis in Australia”. *Ethnic and Racial Studies* 35 (9): 1519–1538.
- Spaaij, Ramon, Jora Broerse, Sarah Oxford, Carla Luguetti, Fiona McLachlan, Brent McDonald, Bojana Klepac, Lisa Lymbery, Jeffrey Bishara & Aurelie Pankowiak. 2019. “Sport, Refugees, and Forced Migration: A Critical Review of the Literature”. *Frontiers in Sports and Active Living* 1: 47. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fspor.2019.00047/full> (pristupljeno 15. ožujka 2020).
- Stone, Chris. 2018. “Utopian community football? Sport, hope and belongingness in the lives of refugees and asylum seekers”. *Leisure Studies* 37: 171–183.
- Thornberg, Robert & Kathy Charmaz. 2014. “Ground Theory and Theoretical Coding”. U *The SAGE Handbook of Qualitative Data Analysis*, Ed. Uwe Flick, 35–49. London: Sage.
- Waardenburg, Maikel, Margot Visschers, Ineke Deelen & Ilse van Liempt. 2018. “Sport in Liminal Spaces: The Meaning of Sport Activities for Refugees Living in a Reception Centre”. *International Review for the Sociology of Sport* 54 (8): 938–956.

Примљено / Received: 23. 02. 2021.

Прихваћено / Accepted: 31. 08. 2021.